

DA SUBJEKTIVT OG OBJEKTIVT BLEV ADSKILT

Om naturalismen og fortolkningen af J.P. Jacobsens "Mogens".

af Knud Wentzel

Det der skete i dansk åndsliv omkring 1870 har man kaldt både Naturalismen og Det moderne Gennembrud. Selv om der er gået henvend hundrede år siden, er der grund til at fastholde begge betegnelser, for det er stadigvæk moderne at være naturalist: den grundlæggende tankegang i den omtolkning af tilværelsen, som Det moderne Gennembruds mænd var enige om at gennemføre, ligger stadigvæk bag hovedparten af vores åndsliv.

Den enhedskultur, hvis sammenbrud vi med et praktisk greb anbringer ved 1870, byggede på opfattelsen af en positiv sammenhæng mellem ånd og natur, mellem bevidstheden og den sanselige verden. Man opfattede dem som gensidigt frugtbare størrelser - uløseligt forbundne. Bevidstheden kunne sanseliggøres, og det sanselige kunne optages og omdannes i bevidstheden. — Naturalismen derimod satte skel mellem ånd og natur. På den ene side er der menneskets bevidsthed, som retter sig mod den sanselige verden i og udenfor kroppen for at få tilfredsstillet sine behov. Men den sanselige verden befinder sig netop på den anden side. Den bevæger sig ikke efter behovene i bevidstheden, men efter sine egne love, naturlovene. Denne erfaring var naturalisternes desillusion, som vi kender fra deres kunst. — Men den er samtidig baggrunden for en naturvidenskabelig udvikling uden sidestykke i historien. Med naturalismen blev for det første ønsket om at beherske naturen (ved at omforme den) større end ønsket om at beherske bevidstheden (ved at omforme den). For det andet er det jo i den naturvidenskabelige forskning netop givtigt at holde menneskets bevidsthed adskilt fra genstanden for forskningen. Forholder man sig sådan - såvidt det nu er muligt - er man objektiv. Denne tænkemåde, der skaffede naturvidenskaberne enorme resultater, overførte naturalisterne på kunsten og de humane videnskaber. Kunstnerne skulle skildre den sanselige verden som den var; men det blev de hurtigt trætte af forgæves at prøve på. De videnskaber, der beskæftiger sig med den menneskelige bevidsthed, befinder sig stadigvæk i de vanskeligheder, som sondringen mellem subjektiv og objektiv afsætter. Det viser sig nemlig umuligt at sige noget om mennesket uden at medbringe forestillinger om mennesket. Og menneskets handlinger lader sig kun højest utilfredsstillende beskrive efter de årsagslove, de objektive naturvidenskaber sigter mod. Det har fort med sig, at en stor del af de humane videnskaber er spaltet mellem tor objektivisme og fantasifuld subjektivisme. Objektivismens styrke er, at den ikke siger mere, end enhver kan kontrollere — og det er jo også dens svaghed. Subjektivistiske fortolkninger kan derimod have held til at sætte skred i erkendelsen; men de lider ofte af komplekser over for naturvidenskabernes talen om årsag og virkning.

I litteraturhistorien plejer man at anse J.P. Jacobsens novelle "Mogens" for Det moderne Gennembruds første litterære udtryk. Nu er denne novelle blevet genstand for en hel bog, skrevet af Jørgen Ottosen*. Bogens 300 sider vidner om en nidkærhed af usædvanlige dimensioner. Men ironisk er det, at dens emne og dens anlæg støder sammen i en pointe. Dens tendens er at fjerne emnet, Jacobsens novelle, fra dens traditionelle plads i naturalismens gennembrud. Samtidig er bogen, uden selv at vide, hvad naturalisme er, i bund og grund præget af naturalismens videnskabelige problematik:

Dens engagement søger at skjule sig i en objektiv stil. Jørgen Ottosen skriver ikke: jeg mener. . . Der står "vi -" eller "nærv. afhandling anser for fastslået. . .". Eller: "Det anses hermed for fastslået. . .". Han taler om objektiv bevisførelse og tænker i årsagssammenhænge, også når det drejer sig om psykologiske forhold, der ikke kan beskrives på den måde. Det afsætter karakteristiske rådville formuleringer som: "Dette er en følge af (og/eller årsagen til) . . .". Men bogens grundpræg som et produkt af naturalismen viser sig tydeligst deri, at den består af to dele, der påstås intet at have med hinanden at gøre. Det passer ganske vist ikke; men de to dele adskiller sig i hvert fald metodisk fra hinanden, på den måde at forstedelen underkaster sig de naturvidenskabelige objektivitetskrav, den har som emne, mens anden del har sit metodiske udgangspunkt i Jungs subjektivistiske psykologi.

1. del har disse to formål: "dels at bidrage til løsningen af nogle centrale problemer i Jacobsen-forskningen, dels at foretage en kritisk analyse af den traditionelle litteraturforsknings metoder." (9) Om det sidste konstaterer Ottosen ved vejs ende: "Om den traditionelle litteraturforsknings metoder kan man på grundlag af den foretagne undersøgelse af litteraturen om "Mogens" roligt sige, at de ikke eksisterer." (195) Og: "Som hovedregel gælder, at den traditionelle litteraturforsknings udsagn om litterære emner må efterkontrolleres og kun undtagelsesvis kan tillægges nogen videnskabelig værdi." (197)

Det kan jo synes at være et bedrøveligt resultat af 200 siders kulegravning. Men for Jørgen Ottosen er det et fordelagtigt resultat og et nødvendigt arbejde. Det giver ham nemlig albuering til at gå anderledes til værks i 2. del — og heri ligger forbindelsen mellem bogens to dele. Mindre fintfølende forskere retfærdiggør deres fremgangsmåder gennem deres resultater, gennem deres fortolknings effektivitet. Men Ottosen må gennem hele den gamle forskning og vise dens indre svagheder, for han mener at "en teori må bedømmes efter sine egne præmisser og ikke efter, om den strider mod en anden teori, dvs. man kan ikke afkræfte en teori ved at henvise til eller fremsætte en anden teori." (10)

Jeg vil ikke her gå ind på de mange detailundersøgelser af den traditionelle forskning omkring Jacobsens novelle. Ejheller vil jeg nævne navne på de arri- verede forskerpersonligheder, der med gode argumenter og ublid hånd bliver reduceret til mere eller mindre velmenende fuskere. Derimod kan der være grund til at omtale to resultater af denne endevending, en arbejds moralsk mulighed og et sæt litteraturhistoriske oplysninger.

Der er en værdifuld tendens i moderne litteraturforskning mod vidtrækkende tolkninger af værker, forfatterskaber og endnu større helheder. Midt i dette spændende arbejde risikerer man at forsomme en række elementære problemer omkring det litterære materiale og den litterære traditions overlevering. Disse problemer må til stadighed løses på forsvarlig måde, hvis den egentlige fortolkning skal kunne stole på sit materiale. Jørgen Ottosens gennemgang viser en række eksempler på en katastrofal godtroenhed og sløsethed, der har stået upåtalte hen i årtier - for den slags bliver jo sjældent gennemkontrolleret. Af praktiske grunde stoler man på folks redelighed og påpasselighed - hvad der altså ikke altid er grundlag for. Nu kan svage sjæle blandt litteraturforskere med gru forestille sig, hvad der vil ske dem, hvis en Jørgen Ottosen kommer efter dem. Hvis den tanke kan virke befordrende på redelighed og påpasselighed, vil bogen ikke være skrevet forgæves.

Det vil den nu ikke være alligevel. Jeg skal ikke nægte, at jeg under læsningen af første del følte mig stærkt fristet af de andre muligheder for at få tiden til at gå, som tilværelsen byder en - og sådan vil det nok gå de fleste. Men jeg vil heller ikke benægte relevansen af Jørgen Ottosens kritik af forskningen omkring "Mogens". Denne forskning er så spækket af misforståelser, at det er på sin plads at få klarlagt, hvad der virkelig berettiger dens placering som "gennembrudsnovellen", og hvad der ikke gør det.

Ifølge Ottosens fremstilling betegner "Mogens" et *stilmæssigt* gennembrud i dansk litteratur. Under påvirkning af fire noveller af Turgenjev, som Jacobsen gennem sin ven Vilh. Møller kom i nær kontakt med, forløstes hans impressionistiske tilbøjeligheder - sådan at "Mogens" bryder med romantismens stilformer og introducerer impressionismen i dansk litteratur. Ottosen mener så, at Jacobsen overhovedet ikke var naturalist. Det mener jeg er forkert, hvad jeg vender tilbage til. Men han tvinger en til at anerkende, at litteraturhistoriens *gængse* placering af "Mogens" i naturalismen er bygget på sand, for:

Mod gængse formodninger er "Mogens" ikke udsprunget af Georg Brandes' forelæsninger i 1871. Novellen svarer ikke til Brandes' program; og man ved ikke, om Jacobsen har været til stede.

Mod gængse formodninger er "Mogens" ikke præget af franske naturalistiske forfattere, for Jacobsen havde ikke læst dem, da han skrev sin novelle.

Mod gængse formodninger er "Mogens" ikke præget af Darwins tanker i den forstand, at den skulle rumme en darwinistisk menneskeskildring eller en darwinistisk udviklingshistorie.

På sin vis lykkes det også Ottosen at afvise, at novellens hovedperson skulle være naturmenneske og drømmer. Det gør han ved at afvise de fortolkninger, hvor udtrykkene naturmenneske og drømmer er centrale. Afvisningerne vil jeg ikke kende noget imod, men nok noget imod, at disse udtryk ikke mere skal kunne bruges om "Mogens", for de betegner to sider af hans fundamentale svaghed: at han har svært ved at indrette sig i den sociale *kultur*, der er virkeligheden omkring ham. Men man kan selvfølgelig også kalde ham kontakt-

hæmmet og introvert, hvilket måske bedre præciserer, at disse egenskaber, der kan være udmærkede, når man står i et hjørne af hegnet og synger, de er risikable, når man skal til at finde sig en plads i samfundet. Og det skal Mogens, for han forelsker sig og skal giftes.

Inden jeg siger noget om bogens 2. del, vil jeg gerne - i modsætning til Ottosen - forsøge at fastholde "Mogens" som naturalistisk gennembrudsnovelle - og det vil jeg, fordi den som det første litterære værk i Danmark skildrer det naturalistiske modsætningsforhold mellem bevidsthed og virkelighed, der hos forfatterne i perioden træder frem som en desillusion. Det synspunkt hviler på en fortolkning af novellen, der akcepterer det synlige forløb som virkeligt i den forstand, det foreligger.

Mogens var som 22-årig forlovet med Kamilla og dermed på vej ind i en anerkendt harmonisk udvikling. Den blev afbrudt, da virkeligheden viste sig fra sin grummeste side: Kamilla brændte inde. Tre år efter møder vi ham igen, liggende på Bredbjerg Grønhøj, hvor han ser ud over landet og tænker på de erfaringer, han har gjort i den mellemliggende tid. Han har turet rundt mellem samfundets udskud og kvindfolk, som kun tilfredsstillede hans laveste tilbøjeligheder. Det chock, den umodne 22-årige fik ved at se sin elskede gå op i luer, rev de bånd over, der holder sammen på bevidsthed og sanser. Nu har han levet i to-tre års ulykke, der består i, at hans liv er blevet delt op i to tilsvarende adskilte erfaringer. På den ene side har han i sin bevidsthed gamle dages erindringer og andre folks meninger om værdifulde menneskelige følelser. På den anden side ved han gennem sine udskjelser også alt om, hvad man får ud af at tilfredsstille sanserne alene. Og nu tror han, at det er hele sandheden: "Det var saa sørgeligt, det hele liv, tomt bagved, mørkt foran. Men saadan var Livet. De, der gik og vare lykkelige, de vare ogsaa blinde. Han havde lært at se af Ulykken, Alt var uretfærdigt og løgnagtigt, den hele Jord var een stor rullende Løgn; Troskab, Venskab, Barmhjertighed, Løgn var det, Løgn hver en Stump; men det, der kaldtes Kjærlighed, det var dog det Huleste af det Hule, Lyst var det, flammen-de Lyst, ulmende Lyst, men *Lyst* og aldrig Andet. Hvorfor skulde han vide dette? hvorfor havde han ikke faaet Lov til at blive i Troen paa alle disse luefor-gyldte løgne? hvorfor skulde han se, og de Andre være blinde? han havde Ret til Blindhed, han havde troet paa Alt, hvad der kunde troes paa."

Men hans desillusion har taget mere med sig end troen på sådanne medmenneskelige følelser. Den er blevet overført på verdensordenen: "Lysene tændtes nede i Byen./ Dermede var Hjem paa Hjem. Mit Hjem! Mit Hjem! og min Bar-netro paa alt det Dejlige i Verden! - Og om de nu havde Ret de Andre! om Verden var fuld af bankende Hjærter og Himlen fuld af en kærlig Gud! Men hvorfor veed jeg da *det*, hvorfor veed jeg noget Andet? Og jeg *veed* noget Andet, saa skjærende, bittert, sandt . . ."

Her er naturalismens spaltning mellem bevidsthed og sanseverden ført igen-nem. Mennesket drømmer om at leve i kærlighed og harmoni med verden, men virkeligheden svarer med fysisk ophidselse og en gudløs, menneskefjendsk

natur. — Nu ender novellen jo med, at Mogens bliver lykkelig gift og i hvert fald en side af denne bedrøvelige erfaring gjort til skamme. Men her er erfaringen gjort for første gang i dansk litteratur, og den er helt central i de følgende års digtning — ofte som en uomtalt forudsætning.

Denne fortolkning af "Mogens" forholder sig til Jørgen Ottosens som en knyt-næve til et blåt øje — og den dementierer, hvad han et sted skriver: "En naivt-realistisk opfattelse spærrer for enhver rationel fortolkning af denne centrale figur" (nemlig branden) (210). Men da Ottosen af principielle grunde ikke er ømskindet over for andre indvendinger end dem, der tager hans udgangspunkt alvorligt, må jeg jo gøre det.

Det afgørende greb i hans fortolkning er at opfatte branden, hvor Kamilla omkommer, som en symbolsk handling fra Mogens' side. Han foretager en lang rundrejse i Jacobsens forfatterskab og opsøger de steder, hvor alt hvad der har med ild at gøre associeres med erotiske fornemmelser. Disse steder kæder han sammen med branden i "Mogens" og fortolker den som hovedpersonens seksuelle fantasier om sin forlovede: "Når Kamilla i "Mogens" dør, menes der altså hermed, at hun forsvinder ud af Mogens' bevidsthed som menneske, i det øjeblik hun reduceres til kønsvæsen ved at indgå i hans seksuelle fantasier; så forsvinder nemlig hendes ånd eller sjæl - og tilbage bliver en uren krop, der ikke fortjener bedre end at brænde op i flammerne." (248)

Dette hovedsynspunkt føres derefter ud i en række detaljer i novellen. Dem lader jeg ligge og vender mig i stedet for — i protest — mod Ottosens hovedsynspunkt. Ud fra to argumenter.

For det første: Som motivering for sin symbolske tolkning anfører Ottosen syv punkter i novellen, som han vil anse for inkonsekvenser eller meningsløsheder, medmindre man følger hans synspunkt. Men det er der ingen grund til. Når han er standset uforstående op over for disse punkter, skyldes det for en del fejllæsninger. Eksempel: Da Mogens ligger på Grønhøj og tænker på "Ulykken", tænker han ikke på branden, men på den ulykkelige tid mellem branden og nu. Og for en del skyldes det en manglende forståelse for Jacobsens kunstform, der lodder sig ind på dunkle følelser; ikke altid for at begrunde handlinger, men ofte ud fra en — jeg havde nær sagt naturvidenskabelig — interesse for at bringe psykiske grænseegne frem i lyset.

For det andet er Ottosen inkonsekvent i sin brug af det vigtige redskab, begrebet projicering er for ham. — Umiddelbart efter at Kamilla er styrtet i flammerne, opfører Mogens sig som et dyr. Han brøler vildt og slår løs på sagesløse ting og personer. Det fortolker Ottosen på den måde, at Mogens' handlinger er en projiceret reaktion på brandulykken, dvs. at det synlige og hørlige, han foretager sig, er udtryk for, hvad hans bevidsthed foretager sig. Det kan man med rimelighed gøre, for sådan forstår mennesker overhovedet hinandens handlinger. Og fra det samme synspunkt er det, Ottosen hævder, at brandulykken *både* er en ydre begivenhed og udtryk for Mogens' seksuelle fantasier om Kamilla. (210). De to eksempler er hentet fra samme sekvens i novellen; der er in-

tet brud i forløbet, der antyder, at Mogens' dyriske reaktioner foregår på et andet fiktionsplan end branden. Men Ottosens behandling af dem er på en afgørende måde forskellig. Da Mogens brøler som et dyr og slår løs på en brandmand og en grusdyng, er den ydre handling identisk med den indre. Her er projiceringsbegrebet anvendt rigtigt, for med projicering mener man, at en handling foregår samtidig på to planer. Men sådan forholder det sig ikke med brandscenen, sådan som Ottosen fortolker den. Der handler Mogens på det ydre konkrete plan som en, der vil redde Kamilla ud af flammerne, på det indre psykiske plan, i fantasien, vil han tage hende, så at hun går til i flammerne. I fortolkningen af hans handlinger efter branden fastholdes det konkrete som udtryk for det psykiske. I fortolkningen af brandscenen abstraheres der fra det konkrete forløb, for det er styret af en anden hensigt end det psykiske forløb, Ottosen fortolker frem af scenen.

Det er nu værd at gøre opmærksom på, at dybdepsykologien opstod i forbindelse med Det moderne Gennembrud i Europa. Da bevidsthed og sanseverden blev adskilt, gjorde man også bevidstheden til noget, der kunne studeres for sig. Også det har givet store resultater og bidraget til en væsentlig måde at læse litteratur på. Men den dybdepsykologiske litteraturfortolkning rummer en risiko, der hænger sammen med dybdepsykologiens venden sig bort fra naturvidenskabernes respekt for de objektiverbare størrelser. Jørgen Ottosens fejltagelse eksemplificerer på en tydelig måde denne risiko, for den udspringer af hans manglende på love til at beskrive *forholdet* mellem bevidsthed og sanseverden i det litterære kunstværk. Når man læser om en mand, der løber i retning af et brandskær og undervejs bliver lettet over at høre, at det vist ikke er hans elskedes hus, der brænder, så må man opfatte det synlige, mandens løben hen mod branden, som udtryk for et ønske i hans bevidsthed om, at pigen må bevares. Læst på denne måde bevarer det synlige (den løbende mand) sin plads i sansernes verden — men *henvisende* til en bevidsthedstilstand (mandens ønske om at bevare pigen for flammerne). Med sit psykoanalytiske projiceringsbegreb svigter Jørgen Ottosen denne sammenhæng mellem ydre og indre i novellen. Han siger, at branden både er en brand i realistisk forstand og er noget andet, symbolsk (210). Men sådan kan man ikke rutte med tingene; et litterært kunstværk stiller sine betingelser for fortolkning. Og så meget ligner litteraturen dagligdagen, at man orienterer sig dårligt i den, når man med en tankebevægelse gør ting og andre mennesker til sindstilstande og fortolker dem i et lukket sjælerum. Man kan ikke legitimere sig ved at sige, at man godt ved, at ting og medmennesker iøvrigt også har en konkret eksistens. For det er i *sammenhængen* mellem det konkrete og det sjælelige al fortolkning hører hjemme. Derfor må man fastholde begge størrelser på en gang.

Knud Wentzel

Artiklen har i en lidt anden form været holdt som radioforedrag i "Kulturmagasinet".

* Jørgen Ottosen: J.P. Jacobsens "Mogens". Gyldendal 1968.